

Τηλέμαχος Μαράτος
Δάντης και Αρχαία Ελλάδα

Πρώτη έκδοση, Αθήνα 2012

Παραγωγή:
Τυπογραφικό εργαστήριο «Δόμος»

Κύκλος όμιλιών «Η Ελλάς και η Δύση»
Πρόγραμμα MEGARON PLUS
Συμπαράγωγή: Ε.Μ.Ε.Ι.Σ., Κ.Ι.Κ.Π.Ε., Όργανισμός Μεγάρου Μουσικής
Αθηνών

Τηλέμαχος Μαράτος

Δάντης και Άρχαία Έλλάδα

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΙΛΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ὁ τίτλος αὐτῆς τῆς ὁμιλίας εἶναι: «Δάντης καὶ Ἄρχαία Ἑλλάδα». Προσωπικῶς θὰ προτιμοῦσα τὸν τίτλο «Δάντης καὶ Ἑλλάδα», γιατί ἢ «Ἑλλάδα», ἢ τὸ «Ἑλληνικόν», ὡς ἰδέα, δὲν προσδιορίζεται, ἢ μᾶλλον δὲν περιορίζεται, χρονικά. Ψιλὰ γράμματα, πλέον.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, ὁ τίτλος, ἢ ἐπιλογή του, ἔχει προκαλέσει μιὰ ἀπορία, διαφορῶν μορφῶν. «Περὶ τίνος πρόκειται, δηλαδή», «Τί τὸν ἔπιασε;» καὶ τὸν φόβο μήπως πρόκειται γιὰ μιὰ ἀνιαρή –καὶ ὑπναγωγό– παράθεση ἐπιλογῶν ἀπὸ τῆ *Θεία Κωμωδία*, οὕτως ἢ ἄλλως σχεδὸν ἄγνωστη. Καὶ δικαίως, γιατί ἐνῶ πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἀριστουργήματα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, μὲ διαμάντια ὑψίστης ἐξάρσεως, τὰ διαμάντια αὐτὰ εἶναι σπαρμένα σὲ ἀτέλειωτα χωράφια ἀπολύτου ἀδιαφορίας, γιὰ τὴν μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀναγνωστῶν, ποὺ δὲν γνωρίζουν, οὔτε ἐνδιαφέρονται, γιὰ τὰ συμβάντα καὶ τὶς περιπέτειες τοῦ Δάντη καὶ τῆς Ἰταλίας στὴν πρῶιμη ἀναγέννηση. Καμμιά φορὰ μένει μιὰ φράση ὡς τίτλος ποιήματος, τοῦ Καβάφη, π.χ., ὅπως τὸ «Che fece “per viltà” – il gran rifiuto». Ποιὸς ὅμως θυμᾶται πὼς ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἄρνηση ἐνὸς ἐρημίτη μοναχοῦ νὰ γίνεῖ Πάπας; Ἄλλα νομίζουν μερικοί...

Σήμερα ἢ «Κόλαση τοῦ Δάντη» ἀναφέρεται (ὅπως καὶ «οἱ βιβλικὲς καταστροφές») ὅταν θέλουν νὰ περιγράψουν τρομακτικὲς καταστάσεις.

Πράγματι, θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ γράψω τὴν ἀνιαρότερη ὁμιλία –«ἀφήγημα» θὰ ἄρεσε σὲ πολλοὺς ὑπηκόους τῆς μετα-

μοντέρνας μόδας— ἐὰν ἀπλῶς ἀπαριθμοῦσα τὰ σημεῖα τῆς *Θείας Κωμωδίας* ποῦ ἔχουν ἐλληνικὲς ρίζες. Ἔχω μετρήσει ἑκατὸν σαράντα, καὶ πιθανὸν νὰ μοῦ ξέφυγαν καὶ μερικά. Ὅσο ἀνιαρὴ ὅμως καὶ νὰ ἦταν ἡ παράθεσή τους, τόσο ἔντονη ἦταν ἡ ἀπόλαυσή μου κάθε φορὰ ποῦ ἀνεκάλυπτα ἓνα. Ἀπόλαυση τόσο ἔντονη, ὥστε συνδυασμένη μὲ τὴν εὐτυχή ἀνακάλυψη ἀλλάζει τὴν διάθεση — περίπου ὅπως αἰσθάνεται ἓνας φιλόργυρος ποῦ ἀνακαλύπτει σὲ ἓνα συρτάρι χρήματα ποῦ εἶχε ξεχάσει.

Ἄλλὰ τί τὸ περίεργο νὰ εἶναι γεμάτος ὁ Ντάντε —μὲ συγχωρεῖτε ἀλλὰ τὸ «Δάντης» μυρίζει λίγο ναφθαλίνη— γεμάτος Ἑλληνικά. Σκόρπια —καὶ ὅλη ἡ ὁμιλία θὰ πάει ἔτσι, δὲν εἶναι Ἐκθεση Ἰδεῶν— μοῦ ἔρχεται στὸ μυαλὸ ἡ Νάπολη. Ἡ Ἑλληνικὴ Νεάπολις, ἡ Παρθενόπεια, ὅπως τὴν ὀνόμασαν οἱ Γάλλοι (μᾶλλον μὲ κάποια αἰσθησι τοῦ χιουῦμορ), ὅταν εἶχαν ἀπελευθερώσει τὴν πόλι ἀπὸ τὸ «Βασίλειο τῶν Δύο Σικελιῶν». Ὁ Νέλσον τὴν ἀπελευθέρωσε καὶ πάλι καὶ κρέμασε διαφόρους δοσιλόγους στὰ κατάρτια του. Τὴν Νάπολη λοιπὸν μοῦ ἔφερε στὸ μυαλὸ ἓνα συγκινητικὸ τραγούδι, τὸ «Fenesta Vascia», «Κλειστὸ παράθυρο». Τὸ τραγούδι, πιστεύεται ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ ἐρωτοχτυπημένος, ἕως θανάτου, ποῦ τραγουδαίει κάτω ἀπὸ τὸ κλειστὸ παράθυρο τῆς ἀκαρδῆς, εἶναι ἓνας νερούλας. Πωλητὴς πόσιμου νεροῦ. Τὸ νερὸ κουβαλάει μὲ ἓναν ἀμφορέα — anfora στὰ ἰταλικά. Ἡ ὕδρευσις τῆς Νεαπόλεως μὲ θαυμάσιο καθαρὸ νερὸ ἀπὸ πηγὰς τοῦ Βεζούβιου καὶ ἄλλες, γινότανε μὲσω ἐνὸς ὑδραγωγείου ποῦ κατασκεύασαν οἱ Ἑλληνας κάτοικοι, τὸν δεῦτερο αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ. Κατέληγε στὶς στέρνες τῶν σπιτιῶν. Τὸ σύστημα δούλεψε ἱκανοποιητικὰ μέχρι τὴν δεκαετία τοῦ 1960, χίλια ἐννιακόσια ἐξήντα, ὅποτε —κατὰ μία φήμη— λέγεται, ὅτι ὑπο-

νομεύθηκε από την Καμόρρα –την τοπική μαφία– για κάποιο συμφέρον με την εργολαβία. Η χολέρα του 1970 θά ήταν μία άπλη σύμπτωσης.

Ποῦ εἶναι ὁ Ντάντε; Στήν Νάπολη εἶναι ὁ τάφος τοῦ μεγάλου Βιργίλιου, τοῦ συμβολικοῦ ὁδηγοῦ, καί δάσκαλου τοῦ Ντάντε (ὅπως καί τοῦ συγκινητικοῦ Giacomo Leopardi πού δέν ἔχει σχέση μέ τὸ παρόν, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι τὸν ἔχω στὸ μαξιλάρι μου). Τὸ τραγουδάκι πού λέγαμε, εἶναι γραμμένο, ὅπως καί ἡ *Θεία Κωμωδία*, τρεῖς αἰῶνες πρίν, σέ έντεκασύλλαβο, τὸ ὁποῖο γράφεται ἰταλικά: «entekasyllabo».

Μοῦ φαίνεται καί μένα περίεργο ὅτι χρειάζεται νὰ τεκμηριώσω τὴν μίξη –κάτι παραπάνω ἀπὸ ἐπίδραση– τοῦ «Ἑλληνικοῦ» στήν Ἰταλία, ὅταν μία ματιά στοὺς παλιούς χάρτες δείχνει ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Ἰταλίας, τὸ σημαντικότερο πολιτιστικά, λεγότανε «Μεγάλη Ἑλλάδα», ἢ «Magna Grecia». Ο ἱστορικός Paul Veyne ἔχει γράψει ἓνα σπουδαῖο βιβλίο: *L'Empire greco romaine*, ἀποκαλώντας τὴν Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, Ἑλληνορωμαϊκὴ, ὅπως καί τὸ σύνολο τοῦ πολιτισμένου κόσμου σήμερα ἀποκαλεῖ τὸν πολιτισμὸ «Ἑλληνορωμαϊκό», μέ μία ἐξάιρεση: Ἑμᾶς.

Ἐδῶ ἡ Ρώμη συκοφαντεῖται συστηματικά, καί μέ μανία, ἐπὶ αἰῶνες. Μαζὶ μέ τὴν Ρώμη παίρνει ἡ μπάλα καί τὴν Δύση, κάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὑποφέρουμε πολὺ. Αὐτὴ ἡ –ἀρκετὰ ἐπιτυχημένη– πλῆξη ἐγκεφάλου, λειτουργεῖ ὡς τροχοπέδη, σὰν μία βαριά σιδερένια μπάλα δεμένη στὸ πόδι μας, μέ ἀλυσίδα, ἀκυρώνοντας τὴν (ἐγχώριο) πρόοδό μας. Αὐτὸ φαίνεται ἀμέσως μόλις οἱ Ἕλληνες μεταναστεύσουν καί ἀπελευθερώνονται ἀπὸ αὐτὰ τὰ βαρίδια σκοτεινῶν προκαταλήψεων. Οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι τοῦ κόσμου γνωρίζουν, τὸ βλέπουν καθημερινά, ὅτι ἂν τραβήξεις ἀπὸ τὸ ὕφασμα τοῦ κόσμου τὸ «Ἑλληνικόν»,

πρῶτα ἡ Ρώμη καὶ μετὰ ὁ ὑπόλοιπος πολιτισμένος κόσμος θὰ ξηλωθεῖ σὰν πολύχρωμη πολὺ-πολιτισμικὴ κουρελού.

Τώρα φτάσαμε στὸ σημεῖο ποὺ εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ὀμιλίας. Τὸ «ἔναυσμα» ποὺ λένε. Πᾶνε πολλὰ χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ τὸ διάβασα. Πάρα πολλά. Εἶναι περιέργο πῶς λίγες λέξεις μοῦ ἀνοιξαν τὰ μάτια καὶ ἔμαθα περισσότερα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ὀλόκληρα βιβλία. Οἱ λέξεις εἶναι: «Il maestro di color che sanno» – δάσκαλος ἐκείνων ποὺ γνωρίζουν, ὁ δάσκαλος τῶν σοφῶν, τῶν διανοουμένων. Τί εἶναι τόσο σημαντικὸ σὲ αὐτὲς τὶς λέξεις; Στὸ τέταρτο Κάντο (τῆς Κολάσεως) ὁ Ντάντε φτάνει σὲ ἓνα μέρος ὅπου εἶναι τὰ «μεγάλα πνεύματα», σημαντικὲς προσωπικότητες τῆς ἱστορίας. Δὲν ὑφίστανται κανένα μαρτύριο, φωτιὲς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀντιθέτως εἶναι σὲ ἓνα μέρος φωτεινὸ καὶ εὐχάριστο, ἓνα δασάκι γύρω ἀπὸ ἓνα δροσερὸ ρυάκι. Ἐκεῖ βλέπει τὸν Ἔκτορα καὶ τὸν Αἰνεΐα (μυθικὸ γενάρχη τῶν Ρωμαίων), τὸν Ἰούλιο Καίσαρα, τὸν Ὅμηρο «τὸν ὑπέρτατο ποιητὴ - ποὺ πάνω ἀπ’ ὅλους σὰν ἀετὸς πετάει», διάφορα ἱστορικὰ πρόσωπα καὶ σὲ μία στιγμὴ: «... σηκώνω λίγο ἀκόμη τὰ βλέφαρα / βλέπω τὸν δάσκαλο αὐτῶν ποὺ ξέρουν / νὰ κάθεται ἀνάμεσα στὴν παρέα τῶν φιλοσόφων».

«Ὅλοι τὸν θαυμάζουν, ὅλοι τὸν τιμοῦν / ἐκεῖ βλέπω τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα / ποὺ κάθονται πιὸ κοντὰ του ἀπὸ τοὺς ἄλλους».

Στὴν συνέχεια ἀπαριθμεῖ πλῆθος προσωπικότητες –μὲ τὰ ἰταλικά ὀνόματά τους– ὅλους τοὺς ὀνοματίζει, ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν: «τὸν δάσκαλο αὐτῶν ποὺ γνωρίζουν», τῶν σοφῶν. Στὴν Ἰταλία τοῦ 13ου-14ου αἰ. γράφοντας στὰ κοινὰ ἰταλικά, δηλαδὴ γιὰ τὸ εὐρὺ κοινὸ καὶ ὄχι λατινικά γιὰ τὴν ἐλίτ τῶν λογίων, ὁ Ντάντε δὲν χρειάζεται νὰ πεῖ ποιὸς εἶναι ὁ δάσκαλος. Ὅλοι

ἤξεραν ὅτι ἦταν ὁ Ἄριστοτέλης. «Magister dixit», ὁ δάσκαλος τὸ εἶπε, ὅπως λέγεται στὰ σχολεῖα ἐπὶ αἰῶνες.

Αὐτὸ καὶ μόνον δείχνει ὅτι πάνω ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια τὸ Ἑλληνικὸ Πνεῦμα καὶ ὁ πολιτισμὸς παρέμεινε ζωντανὸς στὴν περιοχὴ πού εἶναι σήμερα ἡ Ἰταλία, καὶ ἀσφαλῶς στὴν ζωὴ τοῦ Ντάντε, καὶ στὶς διάφορες ἐπιδράσεις πού συνέθεσαν τὴν μεγάλη του μόρφωση καὶ παιδεία. Ἄλλὰ δὲν ἔχει δοθεῖ, πιστεύω, ἀρκετὴ σημασία στὸν τρόπο πού περιγράφουν γαλλικὰ σχολικὰ βιβλία τὴν κατάρκτηση τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τὸν Robert Guiscard d'Hauteville ὡς «...ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας – Grecs». Πέθανε στὸ γνωστὸ μας «Φισκάρδο», τὸ 1085. Εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ «Βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν» (ἐὰν εἶχε κανεὶς τὴν ἀπορία). Ὁ Roberto Guiscardo d'Altavilla ἀναφέρεται στὴν Θ.Κ. ὡς ἀπελευθερωτὴς τῆς Σικελίας ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, καὶ βρίσκεται στὸν παράδεισο...

Ἡ παρούσα διάλεξις (Lectura Dantis) συνεχίζει μιὰ παράδοση πού ἄρχισε ὁ συνάδελφος Βοκκάκιος στὶς 13 Ὀκτωβρίου 1373. Οἱ διαλέξεις αὐτὲς συνεχίζονται ἔκτοτε, κάθε χρόνο σὲ πόλεις τῆς Ἰταλίας καὶ στὸ ἐξωτερικό. Ὑπὸ τίς περιστάσεις, ἡ παρούσα χρειάζεται λίγο θράσος, καὶ τὴν ἀνεκτικότητά σας.

Ὁ συμπαθέστατος κωμικὸς Ρομπέρτο Μπενίνι εἶναι γνωστός, στὴν Ἰταλία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καριέρα του στὴν ἠθοποιία, γιὰ τίς κορυφαῖες του ἀπαγγελίες τοῦ Ντάντε, ὅπως ἔκανε παλαιότερα ὁ Βιτόριο Γκάσμαν. Ὁ Γκάσμαν ἦταν πιὸ δραματικὸς καὶ θεατρικὸς, πομπώδης, ἀλλὰ ὁ Μπενίνι πιὸ ἐντυπωσιακὸς μὲ τὴν γνωστή του μπουφονερία. Οἱ ἀπαγγελίες του, σὲ ἀνοιχτοὺς χώρους, συγκέντρωναν χιλιάδες κόσμου, κάποτε σὲ ἀνυπόφορες θερμοκρασίες στὴν χειμωνιάτικη νύχτα.

Γιὰ κάποιον λόγο, ὄχι ἀμέσως ἀντιληπτό, τὸν κάλεσε πρὸ

μηνῶν τὸ Ἀριστοτέλειο («Ἀριστοτέλειο» γιὰ γεωγραφικούς λόγους) Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, πού τὸν ἀναγύρευσε σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα. Κατὰ τὴν τελετὴ ὁ Μπενίνι ἀπήγγειλε τὸ ἐνδέκατο Κάντο ἀπὸ τὴν «Κόλαση» τῆς *Θείας Κωμωδίας*. Τὸ πράγμα μοῦ προξένησε περιέργεια καὶ προσπάθησα νὰ βρῶ γιὰ ποιὸ λόγο διάλεξε τὸ συγκεκριμένο Κάντο.

Κατ' ἀρχὴν μοῦ φάνηκε ὅτι ὁ σύνδεσμος μὲ τὴν Θεσσαλονίκη ἦταν ὁ Πάπας Ἀναστάσιος, πιθανότατα ἐλληνικῆς καταγωγῆς (ὑπῆρξαν δεκατρεῖς Ἑλληνες Πάπαι, ἂν δὲν κάνω λάθος). Ὁ Βιργίλιος καὶ ὁ Ντάντε περιηγούμενοι στὴν Κόλαση βλέπουν μεταξὺ τῶν Ἐπικούρειων –δηλαδὴ ἀθέων– τὴν σαρκοφάγο τοῦ Ἀναστασίου, ἀτελῶς σκεπασμένη, ὅπου ὁ Ἀναστάσιος καιγότανε μὲ ἄσβηστη φλόγα, αἰωνίως. Ὁ λόγος τῆς τιμωρίας του, ἦταν, ὅτι εἶχε περιπέσει στὴν αἵρεση τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, παρασυρθεὶς ἀπὸ ἕναν διάκο, τὸν Φώτιο, ὁ ὁποῖος ἦταν Σαλονικιός. (Αὐτὰ γύρω στὸ 500 μ.Χ. φυσικά.) Ἴδου λοιπὸν –νόμιζα– ὅτι βρῆκα τὸν λόγο πού ὁ Μπενίνι ἐπέλεξε τὴν Θεσσαλονίκη. Εἶχα λάθος. Ὁ Ντάντε εἶχε τοποθετήσῃ σὲ αὐτὸ τὸ Κάντο μία σειρά καταραμένους, μὲ πρωταρχικὴ θέση τοὺς... τοκογλύφους. Εἶναι κάπως ἀξιοπεριέργο ὅτι ὁ Ντάντε θεωρεῖ τὴν τοκογλυφία παρὰ φύσιν καὶ τὴν τοποθετεῖ μαζί μὲ τὸν σοδομισμὸ. Μάλιστα «ἀδελφοποιεῖ» τὰ Σόδομα μὲ τὴν Γαλλικὴ πόλη Cahors, διάσημο κέντρο τοκογλυφίας τῆς ἐποχῆς. Συνοπτικῶς οἱ ἀντιλήψεις, τῆς ἐποχῆς, περὶ ἠθικῆς ἦταν ἓνα συγκέρασμα ἀπὸ τὰ *Ἠθικά Νικομάχεια*, τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, τὸ *Περὶ καθηκόντων* τοῦ Κικέρωνος καί, πάλι, τὴν ἐκτενέστατη ἀνάλυση τῶν *Ἠθ. Νικ.* ἀπὸ τὸν Σὰν Τομμάζο ντ' Ἀκουῖνο (παρ' ἡμῖν ἀπλῶς: «Ἀκινάτη»).

Ὅσὸσο εἶπαμε ὅτι ὁ Ντάντε ἔχει διαμάντια καὶ ἐδῶ ὑπάρχουν μερικά. Ἡ «τοκογλυφία» ἐμφανίζεται, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς

Θείας Κωμωδίας, ως ένα άγριο θηρίο μέσα στο σκοτεινό δάσος τῆς ἀμαρτίας. Ἡ κατάταξις τῶν καταραμένων εἶναι ἀνάλογη μετὰ τίς κατηγορίες τῶν ἀδίκων –ἢ ἀνήθικων πράξεων– στὰ «Ἠθικά...». Ποιὰ Ἠθικά; Δὲν ἀναφέρει, δὲν χρειάζεται. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ ἀναγνώστες καταλαβαίνουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ Ἠθικά Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἀπολαυστικό εἶναι ὅτι στὸ πρωτότυπο τὰ «Ἠθικά» γράφονται ἀπλῶς: «Ἐtica» –καὶ φθάνει, γιατί βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ (13ος αἰ.) ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἐπικρατήσῃ σὲ τέτοιο βαθμὸ στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, στὸ σημεῖο μάλιστα νὰ ἐξετάζονται ἀνθρωποὶ (ἀργότερα) ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση γιὰ αἰρετικές ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸν... Ἀριστοτέλη! (ὅπως ὁ Γαλιλαῖος μερικοὺς αἰῶνες ἀργότερα). Στὴν γνώση τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας βοήθησε, βεβαίως, καὶ ἡ διαίτα ποὺ ἀκολουθοῦσαν αὐστηρὰ τρώγοντας βαλανίδια πάνω στὰ δέντρα ὅπου ζοῦσαν, καὶ εἶχαν κάθε εὐκαιρία νὰ διαλογίζονται μετὰ τὴν ἡσυχία τους.

Δὲν εἶναι δυνατόν καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραλείψουμε μίαν ἀναφορὰ σὲ ἕνα «Κάντο», τὸ 26ο τῆς «Κολάσεως». Εἶναι –γιὰ πολλοὺς λόγους– τὸ πιὸ συγκινητικό γιὰ ἕναν Ἑλληνα Ναυτικό. Πρόκειται γιὰ τὴν συνάντησι τῶν Ντάντε μετὰ τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν Διομήδη.

Ὅταν τοὺς ἀναγνωρίζουν, ὁ Ντάντε παρακαλεῖ τὸν Βιργίλιο νὰ τὸν ἀφήσῃ αὐτὸν νὰ τοὺς μιλήσῃ. Καλύτερα ὄχι, τοῦ λέει ὁ Βιργίλιος, γιατί εἶναι Ἕλληνες καὶ κάπως πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι σου. Δεκατρεῖς αἰῶνες μετὰ τὸν Ὀράτιο καὶ τὸν Βιργίλιο ὁ Ντάντε ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀδιάκοπη καὶ αἰώνια ὑπεροχὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπέναντι τοῦ Ρωμαϊκοῦ. Ὅταν τὸ λέει ὁ Ντάντε διὰ στόματος Βιργιλίου, ποιὸς εἶμαι ἐγὼ νὰ διαφωνήσω;

Ἄλλὰ ἐδῶ ἔχουμε μίαν διασκεδαστικὴ παρατήρησι –μία ἀπὸ

πολλές στην Θ.Κ.– πού μᾶς κάνει νά ἀμφιβάλλουμε γιά τήν καθολική ὀρθότητα τῶν θρησκευτικῶν ἀπόψεων τοῦ Ποιητῆ. Γιατί βρίσκονται ὁ Ὀδυσσεύς καί ὁ Διομήδης στην Κόλαση; (καϊόμενοι μάλιστα μέ τις ἰδιωτικές τους φλόγες;) Ποῖον τὸ ἀμάρτημά τους; Κατέστρεψαν τὸ «Παλλάδιο» στην Τροία. Βρίσκονται λοιπὸν τιμωρούμενοι αἰωνίως σὲ μία κόλαση χριστιανικῆς ἐπινοήσεως καί διαχειρίσεως γιά ἱεροσυλία ναοῦ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, δηλαδή εἰδώλων θεῶν ἀνυπάρκτων; Ἐπὶ πλέον Ἴταλοί θεολόγοι τοὺς ἀναγνωρίζουν ἐλαφρυντικά. Γιατί λόγῳ τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας μετανάστευσε ὁ Αἰνείας – γενάρχης τῶν Ρωμαίων. (Μολονότι Ἑλληνες ὑπῆρχαν ἤδη στην Ἰταλία, κατὰ τὴν ἀφιξή του – κατὰ τὴν *Αἰνείαδα*. Ἄρα τὸ ἀμάρτημα ἦταν προνοιακό. *Pecato providenziale*.)

Τὸ συγκινητικὸ μέρος ὅμως εἶναι ἡ διήγησις (δὲν θὰ γράψω ἀφήγημα) τοῦ τελευταίου ταξιδιοῦ τοῦ Ὀδυσσεύα. Εἶναι ὕψιστο κείμενο πού δὲν τολμῶ νά μεταφράσω.

Μετὰ τὴν ἀφιξή του στην Ἰθάκη, τὸν Νόστο, ὁ Ὀδυσσεύς καταλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἀκατανίκητη ἔλξη, πιὸ δυνατὴ ἀπὸ ὅποιοδήποτε σύνδεσμο μέ τὴν στεριά, τὸ παρελθόν. Εἶναι ὁ ἔρωτας γιά τὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα. Καί φεύγει. Γυρνᾷ τὴν πρύμη του πρὸς τὸ «πρωινό», δηλαδή τὴν Ἀνατολή καί πάει πρὸς τις Πύλες τοῦ Ἡρακλέους. Οἱ σύντροφοί του δειλιάζουν, μετὰ ἀπὸ χίλιους κινδύνους εἶναι γέροι καί «ἀργοί» (*tardi*). Ἐκεῖνος ὅμως τοὺς ἐμψυχώνει: «Ἀδέρφια!», τοὺς λέει, «θέλετε νά χάσετε τὴν εὐκαιρία νά πᾶτε πίσω ἀπὸ τὸν Ἥλιο, ἐκεῖ πού δὲν ἔχει πάει κανεὶς;». Μὲ τέτοια λόγια τὰ κουπιά τους γίνανε φτερά. Μετὰ ἀπὸ πέντε μῆνες εἶδαν ἓνα μεγάλο βουνὸ καί ἀναθάρρησαν, ἀλλὰ ἡ χαρὰ τους ἔγινε σύντομα κλάμα ὅταν τὸ νερὸ ἔγινε μία τεράστια δίνη πού ἄρχισε νά στριφογυρίζει τὸ καράβι

σάν ἄθυρμα, ἡ θάλασσα γύρισε τρεῖς φορές καὶ στὴν τρίτη ἡ πρύμνη σηκώθηκε σούζα (in suso, στὸ κείμενο) καὶ ἡ πλώρη καρφώθηκε στὸ βάθος. «Τέλος ἡ θάλασσα ἔκλεισε ξανὰ ἀπὸ πάνω μας».

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Ὀδυσσεά ἐπαναλαμβάνεται στὸ ταξίδι τοῦ Ζίγκφρηντ στὸν Ρῆνο τὴν ἐπομένη τῆς νύχτας ποὺ πέρασε μὲ τὴν Ὁραία Κοιμωμένη Μπρουνχίλντε, ἡ εἰκόνα τῆς δίνης ποὺ καταπίνει τὸ Requod περιγράφεται ἀπὸ τὸν Hermann Melville στὸν *Moby Dick* καὶ ἡ ρομαντικὴ ἐνατένιση τοῦ «ἐπέκεινα» ζωγραφίστηκε μοναδικὰ ἀπὸ τὸν Caspar David Friedrich. Ἀπαράμιλλο ὅμως καὶ ἀξέχαστο παραμένει τὸ ποίημα τοῦ Leopardi: «L'infinito» ποὺ τελειώνει μὲ τὸν στίχο: «Καὶ εἶναι γλυκὸ νὰ ναυαγῶ σὲ αὐτὴ τὴ θάλασσα» («e naufragar me dolce in questo mare»).

*

κυοῦσιν γάρ, ἔφη, ὦ Σώκρατες, πάντες ἄνθρωποι καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν...

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι «κύουσι» (κυοφοροῦν, θὰ λέγαμε σήμερα), κάτι ἔχουνε μέσα τους καὶ θέλουν νὰ τὸ ποῦν, νὰ τὸ γράψουν, νὰ τὸ τραγουδήσουν, νὰ τὸ ζωγραφίσουν... Δὲν εἶναι πάντοτε ἀξιόλογο. Μερικοί, εὐλογημένοι ἀπὸ τὶς Μοῦσες τὸ κατορθώνουν, καὶ ἀκόμη λιγότεροι ἀφήνουν κάτι κλασικό. Αἰώνιο –ταύτη τῇ μηχανῇ, θνητὸν ἀθανασίας μετέχει– μία καὶ εἴμαστε σὲ αὐτὸ τὸ κλίμα.

Ἡ *Θεία Κωμωδία* χάρισε στὸν Ντάντε τὴν ἀθανασία. Βιβλιοθῆκες ὀλόκληρες εἶναι γεμάτες ἀναλύσεις καὶ σχόλια, ἐρμηνεῖες ἐρμηνειῶν... Σαφέστατα πρόκειται γιὰ τὴν περιγραφή ἐνὸς ταξιδιοῦ, ἀπροκάλυπτα μεταφυσικοῦ, παρὰ τὴν συ-

νεχή αναφορά σέ συγκεκριμένα πρόσωπα και γεγονότα –τους «δαίμονες», με τήν μετά-χριστιανική έννοια τῆς λέξεως– πού βασάνιζαν τόν Ποιητή. Ἐτέλειωτο πεδίο ἀνακαλύψεων γιά τους –ἀρκετά μεταφυσικούς– τοῦ Karl Jung πού βλέπουν αὐτό τὸ ταξίδι ὡς πρόοδο πρὸς τήν ἄνοδο ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο πρὸς τὸ συνειδητό, στήν διαδικασία πού (ἀγγλικά) λέγεται «individuation» – (integration ego and self), πού λέγεται καί «ἐξατομίκευσις», καί δὲν μπορῶ νὰ μεταφράσω, οὔτε εἶμαι βέβαιος ὅτι καταλαβαίνω. Ἐκεῖ ὅμως ὑπάρχουν ὅλα, καί ἡ «anima» καί ἄλλα ἀρχέτυπα, πού δίνουν μεγάλη ἀπόλαυση στοὺς ἀκολούθους τοῦ Jung.

Γιά τους φροϋδικούς ἡ Θ.Κ. εἶναι ἓνα κυριολεκτικὸ περιβόλι συμβόλων, τόσο διασκεδαστικῶν πού ἀδυνατεῖ κανεὶς νὰ περιγράψει δημόσια, π.χ. ἡ «Candida Rosa» – τὸ «ὑπέροχο τριαντάφυλλο» πού εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Παραδείσου πού ἀτενίζει στὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ του. Πιὸ χαριτωμένο εἶναι ὅτι πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, στήν Ραβέννα, μία κόρη του περιεβλήθη τὸ μοναχικὸ σχῆμα καί ἐπέλεξε ὡς τὸ νέο της ὄνομα τὸ... «Βεατρίκη».

Ὅσὸσο τὸ ταξίδι αὐτὸ μπορεῖ νὰ πεί κανεὶς ὅτι γίνεται σύμφωνα με τίς... ταξιδιωτικὲς ὁδηγίες τῆς Διοτίμα, πρὸς τὸ «θεῖον κάλλος, τὸ καλόν». Μοιραίως βλέπει στὸ τέλος τὸν Θεὸ περιστοιχιζόμενο ἀπὸ μυριάδες ἀγγέλους καί ψυχὲς εὐλογημένες – σὰν νιφάδες χιονιοῦ πού ἀντὶ νὰ πέφτουν, ἀνέρχονται... Ἦδη μετὰ τὴν παρομοίωση μετὰ τὸ χιόνι, δείχνει, ὅτι εἶναι σὲ ἄλλο κόσμο ἀπὸ τὴν ἀνυδρὴ Μέση Ἄνατολή.

Βρισκόμαστε ἤδη, στίς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνα. Ὁ Ντάντε δὲν χρονολογεῖ μετὰ Χριστόν, ἀλλὰ «εἰκοσιπέντε αἰῶνες ἀπὸ τότε πού ὁ Ποσειδῶν θαύμαζε τὴν σκιά τῆς Ἄργους» (ἀπὸ τὸν βυθὸ κοιτάζοντας τὴν ἐπιφάνεια). Αὐτὸ τὸ τρί-

στιχο βασανίζει πολύ τους σχολιαστές («una terzina tormentatissima!»).

Φαίνεται κι ὅλας τὸ Λυκαυγὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ φωτός, προ-
άγγελος τῆς Ἀναγέννησης, τοῦ Διαφωτισμοῦ. Μὲ ἀπίστευτη
τόλμη, ὁ Ντάντε ταξιδεύει πρὸς τὸν Παράδεισο σὲ μία βαρ-
κούλα μὲ πανί. Στὸ πνεῦμα τῶν μεγάλων ἐξερευνήσεων –
πρὸς τὸ ἄγνωστο– ποὺ ἤδη ἔβραζε στὸ μυαλὸ τῶν μεγάλων
ναυτίλων. Ὁ Ποιητὴς ἐπικαλεῖται τὴν βοήθεια τῆς... Ἀθηνᾶς
καὶ τὶς ὁδηγίες τοῦ Ἀπόλλωνα («Minerva spira e conduce mi
Apollo») «καὶ οἱ ἑννέα Μοῦσες θὰ μοῦ δείξουν τὶς Ἄρκτους»
(τὸν ἀστερισμό).

Ὁ τελευταῖος στίχος τῆς Θ.Κ. εἶναι: «l'amor che move il
sole e l'altre stelle» – «ὁ Ἔρωτας (ἀγάπη, ἔλξη,) ποὺ κινεῖ τὸν
Ἥλιο καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα...

Τὸ πρῶτον κινοῦν...

ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ
Λεωφ. Αμαλίας 4, 105 57 Αθήνα
e-mail: aliakou@kikpe.gr